

Микола ВИГОВСЬКИЙ

ЯН РЯППО: РЕФОРМАТОР СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 1920-х РОКІВ

Історична постать Яна Петровича Ряппо, який посідав чільні місця в культурно-освітніх закладах УСРР 20-х рр., належала до типової категорії партійно-радянської номенклатури. За роки роботи в Народному комісаріаті освіти, а він у продовж 20-х рр. був незмінним заступником чотирьох наркомів освіти — В. П. Затонського, Г. Ф. Гринька, О. Л. Томського, М. О. Скрипника, вирізнявся реформаторською ініціативою, регіональною позицією при вирішенні суперечливих питань освіти, науки, культури, а також виразними рисами адмінноменклатурника. Він увійшов до енциклопедичних видань¹, до бібліографічних довідників з проблем українознавства², бо був непересічною особистістю, а з іншого боку тому, що його не займали карально-репресивні органи.

В історіографії проблем розвитку освіти в українському суспільстві 20-х рр. постать Ряппо є найпомітнішою. Відомий дослідник історії освіти в Україні Степан Сірополко, праці якого виходили друком ще за життя Ряппо, виокремлював його з кола радянської номенклатури, підкреслюючи особистий вплив на формування «советської» системи освіти, хоча над її схемою, концепцією працювали педагоги, науковці, апарат НКО УСРР. У 2001 р. була перевидана праця С. Сірополка, в якій продемонстрована «схема народної освіти» за проектом Ряппо³, але упорядники забули згадати його прізвище в покажчику імен. Сучасні дослідники української системи освіти 20-х рр. підкреслюють революційну роль Ряппо в реформуванні дореволюційної вищої і середньої школи⁴. Обіймаючи відповідальну посаду, Ряппо володів вичерпною інформацією стосовно культурно-освітнього розвитку УСРР, відтак на його статті, промови, книги посилаються історики⁵.

Залишаються малодослідженими деякі віхи його біографії (він не потрапив до відомої серії «ЖЗЛ», яка виходила за радянської доби), а також роль і місце серед партійно-радянської номенклатури, причини звільнення Я. П. Ряппо з посади у 1928 р., коли НКО УСРР вже очолював М. О. Скрипник. У 20-х рр. його статті, промови, брошури друкувались майже щомісячно, особливо у періодичних виданнях. Важливо з'ясувати його особистий внесок — інтелектуальний, а він був досить освіченою людиною, та суто номенклатурний вплив на духовні процеси в українському суспільстві. Функціонування партійно-радянської номенклатури,

до якої належав Ряппо, відбувалось за організаційними та політико-ідеологічними принципами, зумовленими рангом держслужбовця, партійною дисципліною і генеральною лінією ВКП(б), тому будь-яке відхилення одразу помічали. Існувала й номенклатурна конкуренція, особливо за керівні посади. Перебування Ряппо в Україні, а він працював у освітній галузі протягом десяти років, свідчило про його службову віртуозність, наполегливість, працьовитість і неабияку здатність уникати гострих ідеологічних кампаній. Його прізвище не зустрічалось у роки так званої боротьби з «націонал-уклонізмом» М. Хвильового, О. Шумського, М. Волобуєва. Історики, в тому числі зарубіжні⁶, активно опановують тему партійно-радянської номенклатури, але обмежуються чиновниками союзного рангу. Імовірно, що ця проблема дозволяє збагнути внутрішні особливості функціонування тоталітарної системи влади, досліджуючи соціальну структуру, професійно-освітній рівень, ментальність її жреців.

В архівах збереглися три службові анкети, заповнені власноруч самим Ряппо. У них зазначено його національність — естонець, а соціальне походження і становище визначене водночас у такий спосіб: «інтелігент із селян»⁷, «із селян — трудовий інтелігент»⁸.

Бюрократизм радянської системи влади, її тоталітарно-політична сутність, коли за кожним службовцем спостерігали, вимагав вичерпних біографічних даних насамперед на чиновників. Відділи кадрів вели чіткий облік. Уряд СРСР у грудні 1926 р. запровадив в установах союзного, республіканського та місцевого значення обов'язкове оформлення «трудових списків», тобто зразок майбутніх трудових книжок, у яких записували відомості про місце роботи, посаду і стаж⁹. В анкетах необхідно було вказати майновий стан батьків, власний, соціальне походження, перебування в армії (царській, білій, червоній тощо), а також у політичних партіях.

В енциклопедичних виданнях є суперечливі дані про його біографію. В «Педагогічному словнику» зазначається, що Ряппо походив із бідних селян, хоча в анкетах він ніколи не підкреслював майнового стану батьків. В «УСЄ» датою народження вказано 30 березня за старим стилем, а за новим — 11 квітня, але сам «новонароджений» записав до однієї з анкет — 12 квітня 1880 р. Його вважають педагогом та українським радянським діячем, організатором радянської системи освіти в Україні¹⁰. Заповнюючи анкету члена ЦВК УСРР 5 січня 1922 р., Ряппо згадав Ліфляндську губернію та Верроське міське училище, в якому навчався після закінчення волосної школи. Батьки, а вони були «селяни-хлібороби», підтримували сина, який навчався в учительському інституті та згодом на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1906 — 1909). За роки навчання він перебував у партії есерів (1904) та соціал-демократів (інтернаціоналістів) (1906 — 1907) в Естонії, виїздив за кордон у 1908 — 1912 рр. до Німеччини, Австрії¹¹. Педагогічну роботу розпочав наприкінці 90-х рр. XIX ст.,

коли навчався в училищі та учительському інституті. У 1915 р. його мобілізували до діючої російської армії, тому опинився на фронтах першої світової війни: рядовим, прапорщиком запасного батальйону, а після революції — начальником штабу дивізії Червоної Армії, судячи з анкетно-біографічних даних. Тут він встиг повоювати з німцями, з гетьманом П. Скоропадським, із С. Петлюрою, Н. Махном, А. Денікіним та військами країн Антанти, хоча у 1917—1918 р. був головою Миколаївської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, а протягом 1918—1919 рр. очолював народний відділ освіти Миколаївщини, обіймав посаду військкома і начальника штабу дивізії¹². Від 14 січня 1918 р. і до березня 1920 р. перебував на Миколаївщині, поєднуючи освітньо-організаційну діяльність з військово-політичною.

У 1917 р. Ряппо належав до РСДРП (інтернаціоналістів), а членом РКП(б) став у 1920 р., відтак освіту в Миколаївській губернії розбудовував тоді естонець, який знав рідну та російську мови, а німецьку та англійську — погано. 17 березня 1920 р. його призначили завідуючим Одеським губвідділом народної освіти, 18 січня 1921 р. — заступником наркома освіти та головою Головного управління профосвіти при НКО УСРР¹³, тобто він потрапив до категорії республіканської номенклатури.

Діяльність Ряппо на посаді заступника наркома освіти припадає на роки непу від січня 1921 р. до березня 1928 р., які вирізняються відносною економічною лібералізацією суспільного життя, здійсненням українізації освіти та її неухильною радянізацією. Реформа системи освіти передувала непу, вона засвідчувала лише початок широкого експерименту в царині духовного життя суспільства, а тому Ряппо фактично виявився основним його виконавцем. Колишній боротьбист Гринько, який очолив Наркомос України, та його заступник «інтернаціоналіст» Ряппо зруйнували дореволюційну систему освіти та запропонували українському суспільству нову організаційну схему й концепцію вищої та середньої школи. Випускник Петербурзького університету дуже ляв колишні університети, вважав їх «ідеалістичними» і «словесними», тобто далекими від практики і реального життя. Тому в 1922 р. визнав раціональним знайти компромісне рішення: використати позитивне від «ідеалістичної» школи старого зразка та пристосувати до «матеріалістичної» освіти¹⁴. «Схоластичні» університети, за його переконанням, не займалися підготовкою педагогів, а «люди науки (професори) не були педагогами»¹⁵. У 1921 р., коли проходила Всеукраїнська конференція з питань педагогічної освіти, як зазначав Ряппо, відбувалися «шкільна революція» і «перший етап революції в галузі педагогічної освіти», внаслідок якої зникли університети в Україні — «як псевдопедагогічні установи»¹⁶. Він не був прихильником «касти інтелігентів в радянській школі»¹⁷, засуджував стану зумовленість «феодално-дворянської школи» — інститутів¹⁸. Сам Ряппо, як уже зазначалось, закінчив відомий у Росії

університет, хоча походив із «селян-хліборобів». Відчувається вплив політико-ідеологічних принципів більшовизму, а також теоретичних засад радянської модернізації навчання й виховання в освітніх установах. Визначення «робітничо-селянська держава», яке стало конституційним, виявилось наміром, а не реальністю, оскільки партійно-радянську номенклатуру уособлювали професійні революціонери, а виконавчу владу — призначена партія, точніше її політбюро. «Кухарка» та її «діти» не керували державними органами. Законодавча влада формально була представницьким органом, але абсолютно підпорядковувалась ВКП(б). Ідеал робітничо-селянської державної влади набув поширення, тому і вся система освіти була орієнтована на його реалізацію, відтак профшкола та школи фабрично-заводського учнівства мали «штампувати» майбутню «робітничу класу», а реорганізовані Інститути народної освіти, профосвіти, технікуми готували спеціалістів відповідного профілю. Школа мала виконувати виробничо-господарські функції, давати не «схоластичні» знання, а засвоєні на практиці у вигляді навичок. Ряппо був не просто реформатором, а радикалом, заперечуючи будь-які намагання залишити гімназії та університети, домагаючись їх революційного скасування. «Ми ліквідували їх і займалися виключно реорганізацією спеціальних навчальних закладів з одного боку та організацією пролетарської школи, яка виростала з виробництва — з другого боку»¹⁹. Подальший досвід функціонування системи освіти в Україні показав, що демонтаж університетської освіти виявився передчасним і недоцільним. Російські реформатори залишили університети в спокої.

На початку 20-х рр. Ряппо активно підтримував реформаторський курс Наркомату УСРР та самого наркома освіти Гринька, якого, на думку Г. Касьянова та В. Липинського²⁰, усунули з посади саме за обстоювання власної концепції системи освіти та її протиставлення російському зразку. Відставка відбулась у першій половині 1923 р., бо в одній з анкет Ряппо записав дату призначення «Врид наркомоса» — 2 липня 1923 р., у вересні того ж року він був на Всесоюзній нараді наркомів освіти у Москві²¹, тобто посів де-юре перші сходинки номенклатури культурно-освітніх закладів та установ в УСРР. У зв'язку з цим надзвичайно цікавим є нотатки про Ряппо, які потрапили до «Щоденника» академіка С. О. Єфремова.

Перший запис припадає на середину травня 1923 р., коли заступник наркома освіти «ревизував» Академію наук, тобто вирішував деякі організаційні питання. «Щоденник», хоч мав суб'єктивне походження, був єдиним джерелом, де постає образ номенклатурника-функціонера, адже своєї розгорнутої біографії Ряппо не залишив в архівах. У березні 1924 р. він інформував А. Ю. Кримського про намагання харківських учених та «організаторів науки» прибрати до рук управління Академією²². Судячи з нотаток Єфремова, ревізорська місія не дуже подобалась Ряппо, тому що наукова

галузь не була його дітищем порівняно з освітою. 23 січня 1926 р. відбувалася сесія Головна науки, хоча її учасники, а серед них були поважні особи, чекали довго на Ряппо. Він з'явився. «Промова Ряппо, — записав Сергій Олександрович, — тяглася цілісінки три години, а про що — не скажу. Про все і ні про що. Якійсь примітив. Нахабним, самовпевненим тоном торочив усякі дурниці, рясно присмачені обов'язковою більшовицькою словесністю... Власне, те, що Ряппо розвіз на три години, можна було сміливо сказати за 15—20 хвилин. І де вони вчилися говорити, оці спеціалісти на балаканину?»²³ Високопоставлений чиновник Наркомосу УСРР, а цей наркомат охоплював тоді не лише галузь освіти та культури, дозволяв собі «менторськи-начальницький тон»²⁴ у розмові з академіком Кримським та відомими ученими України. У вересні 1924 р. Ряппо призначили «куратором» наукових установ в УСРР та головного Державного науково-методичного комітету, тобто цензором діяльності освітніх закладів, видавництва та наукових установ, тому час від часу він втручався в справи Академії наук. Він був членом Ради Всеукраїнської секції наукових робітників та головою Асоціації сходознавства²⁵. Відтак стає зрозумілим його конфліктність із вченим-сходознавцем академіком Кримським. Зокрема 23 травня 1927 р. Єфремов записав один з таких конфліктів, котрий стався навколо питання про відкриття єврейської кафедри. Академік Кримський ніби відмовився, тоді Ряппо по-бюрократичному натиснув: «А если мы вам предпишем?». Далі, уважно вислухавши його, Кримський відповів: «Предписати ви все зможете. Але жеребець, що йому предписав Калігула бути за сенатора, сенатором не зробився і сенат за його жереб'ячі вчинки не відповідав»²⁶. Чиновник і за сумісництвом сходознавець, хоча не написав жодної наукової праці, «на смерть образився», але «наказав київським жидам, щоб вони йшли на поступки»²⁷. Зауважу, що Ряппо, крім освітньо-наукової справи, очолював Раду нацменшин при НКО УСРР, тому за посадою мусив реагувати на подібні пропозиції.

Основною ділянкою реформаторської діяльності Ряппо була система освіти, у чому він сам зізнавався в анкетах держслужбовця. Керуючи справами освіти в Україні, він опублікував чимало промов, проектів, законодавчих актів, праць, у яких дуже вичерпно висвітлена історія становлення радянської вищої школи, оформлення загальноосвітньої та професійної школи, система підготовки освітян. У вересні 1921 р., коли почали лише запроваджувати організаційно-господарські принципи непу, заступник наркома освіти вже звітував про фактичне завершення реформи освіти: для підвищення кваліфікації працівників освіти діяли трирічні, однорічні, шести- і тримісячні курси, 44 колишні учительські семінарії перелаштували у вищі трирічні педагогічні курси, а «феодално-дворянські» університети — в інститути народної освіти. Останні мали три організаційні форми: інститут соціального виховання (підготовка працівників вищої кваліфікації для дитячих установ);

інститут професійної освіти (готував керівників та викладачів для профшколи та технікумів); інститут політосвіти (виховував політпрацівників для організаційної роботи та агітпропаганди)²⁸. У 1922 р. Ряппо виголосив промову на Всеукраїнській конференції з індустріально-технічної освіти, яка освітлювала її концептуальні та організаційно-функціональні риси в УСРР, основу яких становила профшкола, а на сесії ВУЦВК шостого скликання запропонував кодекс законів про народну освіту²⁹. У 1920 р. здійсненню реформи освіти в Україні перешкодила завершальна і виснажлива стадія громадянської війни та пов'язаного з нею суспільного хаосу, тому фактично й основна робота припадає на другу половину 1920—початок 1921 р., тобто на період, коли Ряппо від одеського «губнаросвітноменклатурника» перейшов до керівників Наркомосу. Він виокремив три етапи реорганізації системи освіти: 1917—1920 (руйнація школи), 1920—1922 (революційна ломка організаційних форм старої та проголошення нової системи освіти), 1922—1923 (зміцнення схеми радянської вищої школи)³⁰. Вся «трансформація» системи освіти, на переконання Ряппо, відповідала господарському і державному будівництву, а також була зумовлена ним. Наприклад, проблема соціального виховання, яка постала в Україні дуже гостро, тому що тривала й виснажлива війна залишила десятки тисяч безпритульних дітей, відтак виникла потреба дитячих будинків і трудової школи. В Україні та Росії виявилось чимало опонентів і відвертих критиків системи соцвиху, але Гринько, Ряппо та їх послідовники пояснювали справді об'єктивну необхідність функціонування подібних установ та закладів, тому що від голоду 1921—1922 рр. і господарської руїни армія безпритульних дітей набула ознак соціально-гуманітарної катастрофи. Її мав вирішувати Раднарком УСРР, який опікувався також розміщенням в Україні дітей з Росії.

Якщо 1920 р. започаткував «планомірне радянське культурно-освітнє будівництво», то 1924—1925 рр. виявилися, за визначенням Ряппо, «перепорою у царині освіти», ознаками якого стали: стабілізація сітки центральних та масових установ, зміцнення матеріальної бази і відносно бюджетне фінансування, остаточне виявлення організаційних форм вищої і середньої школи, їх пролетаризація. «До цього перелому, — зазначав Ян Петрович, — була доба адміністративно-організаційної та навчально-організаційної роботи, але тепер настав час, коли працю Наркомосу слід було зосередити на навчально-методичній роботі»³¹. Він, судячи з його опублікованих та неопублікованих промов, був ініціатором і мотором реформування освіти, тактиком і стратегом. Аналіз протоколів засідань колегії Наркомосу УСРР, Держнаукометодкому, Головпрофкому, Головнауки, в яких брав участь Ряппо, свідчив про його неабияку працьовитість, генеруючу активність, принциповість і наполегливість. Обсяг роботи, яку доводилося йому виконувати, був просто колосальним. Звичайно, її можна було б уник-

нути, відмовившись від ідеї про ліквідацію університетів, гімназій, семінарій, тобто форм і змісту «старої» школи, але політико-ідеологічні принципи більшовицької ідеї суспільного розвитку вже опанували головами професійних революціонерів. Вони сподівалися швидко збудувати нову й значно ефективнішу систему навчання та виховання, руйнуючи її дореволюційні організаційні форми. Він сам визнав, що 1920–1922 рр. виявилися «революційним етапом руїни»³². З іншого боку, якщо уважно переглянути його праці та промови, то у них є чимало фактів, які засвідчують конструктивні процеси. Наркомос УСРР на початку 1920-х рр. не лише руйнував, але й творив. Безумовно, що з ліквідацією університетів дореволюційного зразка якість освіти знизилась, але в суспільстві не виник хаос, тому що діяли й інститути народної освіти, профшколи, а продекларована спроба держави охопити дітей початковою школою відіграла соціально стабілізуючу роль. Інша річ, що в неї не знайшлося засобів для реалізації цієї складної і гуманної акції, тому виконати завдання протягом шести років тоді не вдалося.

Творення нової системи освіти вимагало постійної модернізації її змісту і форми, на чому зосереджував особливу увагу Ряппо, шукаючи оптимальний варіант усунення колишніх предметів і дисциплін, раціонально використовуючи нові. «Саме тепер ми тут мало ще досягли, але слід добре пам'ятати, — наголошував він, — що тут справа не про саму лише реформу, а про цілу революцію в школі»³³. Головним недоліком становлення радянської системи освіти, крім її сутнісних ознак (боротьба з предметоцентризмом, схоластиком старої школи), була відсутність раціонального поєднання двох ключових методів — еволюційного та революційного. Їх застосовано недалекоглядно: спочатку зруйнували, а потім будували на руїнах. Революційний метод суперечив суспільно визнаним та еволюційно адаптованим формам освіти. Наука, культура і освіта не витримують радикалізму, хоча не визначають надмірного консерватизму. Університети, які були збережені тоді в РСФРР, не вичерпали себе, як і гімназії, тому їх адміністративно-силове усунення негативно позначилося на якості знань та інтелектуальному розвитку суспільства. Реорганізовані ІНО і технікуми не дали упродовж 20-х рр. бажаного результату, очікуваного їх реформаторами. Навіть хронологічно, якщо взяти за основу відмітку 1921 р., перший випуск дипломованих спеціалістів мав статися не раніше 1925 р., не кажучи вже про їх кваліфікацію.

Ряппо належав до республіканської номенклатури, тому намагався відстоювати інтереси Українського Наркомату, хоча ніколи не зраджував політичних та ідеологічних принципів функціонування союзної держави. Його національні пріоритети в Україні обмежувалися адміністративно-територіальними кордонами УСРР, бо посада заступника наркома освіти і голови Ради нацменшин при НКО та інтернаціоналістські переконання стримували його від висловлювання щирих симпатій, антипатій, уподобань. Будучи

номенклатурним посадовцем, він вимагав від союзного бюджету належної для України частини, пишався тим, що українська система освіти відрізнялася від російської. Він усвідомлював, що держава, враховуючи її фінансову скруту й велику кількість неписьмених, не спромоглася у найближчі 10 років дати всім підліткам обов'язкову початкову та середню освіту, відтак схилився до семирічки, а не до дев'ятирічки, як в Росії. Трудове самодіяльне життя робітничо-селянської молоді в українському суспільстві розпочиналося з 15 років, а тому в Україні цей вік мав стати відправним для початку надання професійної освіти. Єдина трудова школа в РСФРР мала виразні ознаки класичної школи, а в Україні вона набула передусім виховного змісту, поєднавши навчання і виховання в дитбудинку.

Функціонування двох систем освіти — української та російської, а не єдиної уніфікованої у 20-х рр., відбивало специфіку національно-культурного розвитку УСРР та РСФРР, зумовленого руйнівними фазами війни, традиціями повсякденного життя, а з іншого боку, позицією місцевої номенклатури освітніх установ, значну частину яких становили колишні вихідці з партії боротьбистів. Зіставляючи дві системи освіти, Ряппо виділив чотирнадцять їх відмінних рис. Якщо в РСФРР трудова загальноосвітня школа і професійно-технічна школа співіснували як загальна та спеціальна освіта, утворюючи відповідний дуалізм, то в УСРР після семирічки функціонувала єдина профшкола — сільськогосподарська, індустріальна, соціально-економічна, медична, художня, тобто суто виробнича за змістом і політехнічна за формою та спрямуванням. Українська загальна та професійна школи не мали традиційної для них наступності, тобто готувати учнів до вступу у вищий навчальний заклад (так було в РСФРР), а насамперед орієнтували і сприяли опануванню конкретним фахом — агроном, технік тощо. Технікум у Росії був середнім навчальним закладом, а в Україні належав до вищого. До них приймали осіб 17-річного віку без виробничого стажу, а до інституту — випускників профшколи зі стажем та віком 18 років. Технікум випускав фахівця вузької спеціалізації, інститут готував організатора виробництва з належним знанням економіки та політики. Суттєвими відмінностями двох систем освіти були наступні: в Росії головносоцвих охоплював дітей та підлітків віком від 3 до 17 років, а в Україні від 4 до 15 років включно, а від 15 до 17 — Головнопрофосвіта; вихованням дітей у РСФРР займалася єдина трудова школа, в УСРР діти належали до системи єдиного соціального виховання (школа, дитбудинки, дитсадок); російські діти відвідували дев'ятирічку, українські — семирічку; там стрижнем системи навчання була загальна політехнічна освіта, у нас — профшкола і продуктивна праця, технікум у РСФРР базувався на обсягові знань за семирічку, в Україні — семирічка та профшкола; профосвіту вищого рівня в Росії давали університети, а в Україні — єдині галузеві інститути³⁴. Розходження суттєві, які виявилися не

у вікових особливостях завершення одного та початку іншого типу школи, а насамперед у консерватизмові її соціально-виховних та навчальних функцій. Російський університет зберігав відносну психологічну рівновагу, суспільно-інтелектуальну («приємственність») цінність рівня вищої освіти, а наступність школи (від початкової до загальної, від загальної до спеціальної і вищої) слугувала за етапи еволюційної адаптації та профорієнтації, збереження ролі та місця сімейного виховання й перебування дитини в сім'ї, сприяла інтелектуалізації суспільства. Революціонізована система освіти в УСРР 20-х рр. взяла курс на пролетаризацію та профтехнічну орієнтацію молоді, хоча в умовах занепаду промисловості, архаїчного сільськогосподарського виробництва, багатокладності соціально-економічних форм суспільного життя, безробіття перспектив на працевлаштування було мало. Школа орієнтувала робітничу і селянську молодь на оволодіння конкретними спеціальностями, знецінюючи в такий спосіб престижність вищої освіти, а попит на неї, особливо в інтелігентних родинах, існував.

Зіставляючи дві системи освіти, Ряппо не шукав у них діаметральних протилежностей, а тим паче національного антагонізму. Він аналізував фактичний стан справ у освітній галузі, підкреслював переваги системи профосвіти, володів ситуацією і знав усі нюанси реформування. У 1925 р., виступаючи на п'ятому Всеросійському з'їзді працівників освіти, Ряппо говорив про обставини, які спонукали республіканське керівництво до запровадження власної системи освіти, а також зізнався, що ліквідація гімназій та університетів була зумовлена політичними факторами: у них навчалася молодь, яка належала до буржуазії, що боролася з нами³⁵. Держава опинилася перед проблемою здійснення початкової освіти при перекладанні тягаря на центральний та місцевий бюджети. Головний реформатор освіти в Україні, а ним однозначно був Ряппо, вважав реформу незавершеною, такою, що торкнулася лише організаційної системи і вимагала наповнення новим змістом, удосконаленням методів навчання та виховання, соціального забезпечення педагогів. Він залишив довгу низку праць з питань реформи освіти, які становлять унікальну базу джерел, тому що у них зосереджена вичерпна інформація³⁶ про особливості становлення радянської освітньої галузі.

Історики з'ясували причини відставки О. Я. Шумського з посади наркома освіти — форсування темпів українізації, надання КП(б)У самостійності у вирішенні політико-ідеологічних та економічних питань тощо. Звільнення Ряппо відбулося роком пізніше після «усунення» Шумського, а причини виявилися достатньо прозорими. Вони частково відтворені у записнику С. Єфремова 22 лютого 1928 р.: «З Харкова переказують: вернувся з Москви Скрипник і до Ряппо: «Ну, досить уже! Десять років робили експеримент зі школою, тепер годі! В Москві кажуть, що на Україні має бути вища освіта»³⁷. Для Скрипника, який змістив Шумського, стало за полі-

тичний дороговказ: «що каже Москва». Саме він розпочав демонтаж самодіяльної української системи освіти, насаджуючи ідеї та організаційні принципи єдиної загальносоюзної системи освіти. 4 квітня 1928 р., як зазначав у «Щоденнику» академік Єфремов, серед наукової інтелігенції та номенклатури поширювалися чутки, «ніби Ряппо, кидаючи Наркомос, здав до архіву все своє особисте листування, аж в урядових справах»³⁸. Він складав номенклатурні обов'язки поступово: передав головування у Головнометодкомі — М. Астермаку, у Головнауці — М. Яворському, а 4 січня 1927 р. призначив головою Держнаукметодкому О. Попова³⁹. З посади заступника наркома освіти його звільнили 28 березня 1928 р., тобто рівно через рік після Шумського. Ряппо виявився для центру надто революційним в галузі освіти, Шумський — в царині духовного та політичного життя. У 1933 р., коли настала черга зміщення самого Скрипника, пригадали і про позицію Ряппо, котрий ігнорував необхідність сталого підручника⁴⁰.

* * *

Підсумовуючи фактологічний аналіз політичної біографії Я. П. Ряппо в Україні, слід зазначити, що його реформаторська діяльність в освіті українського суспільства була зумовлена не стільки національними пріоритетами та інтересами України, скільки політико-ідеологічними принципами більшовизму. Революційний переворот зумовив тактику і стратегію реформатора Ряппо, а він ним все-таки був, а сталінська модель соціалістичної реконструкції, яку історики називають «революцією згори», фактично звела нанівець вибудовану Наркомосом УСРР систему освіти. Він пережив усіх наркомів освіти та їх заступників, а також самого Сталіна — помер у 1958 р.

¹ Украинская советская энциклопедия. — Т. 9 — К., 1983. — С. 416; Педагогічний словник. — К., 2001. — С. 407.

² Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.). Науково-допоміжний бібліограф. покажчик. — К., 2003. — С. 38, 116.

³ Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К.: Наукова думка, 2001. — С. 653, 655, 901.

⁴ Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. — Донецьк, 2000. — С. 31, 35.

⁵ «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. — К., 2003. — 390 с.

⁶ Советское руководство. Переписка. 1928–1941. — М., 1999. — 519 с.; Государственная власть в СССР. Высшие власти и управления, 1923–1991. Историко-биографический справочник. — М., 1999. Brigitte Stuoltr, Berthold Unfried Der stalinistische Parteikaoler Identitats wjetunion der Drei Biger Jahre. — Koln, Weimar, Wien, 2003 — 326 s.

- ⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. — Ф. 22. — Оп. 5. — Спр. 129. — Арк. 3—4.
- ⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 11. — Спр. 3184. — Арк. 3.
- ⁹ Державний архів м. Києва. — Р. — 920. — Оп. 12. — Спр. 18. — Арк. 7.
- ¹⁰ УСЄ. — Т. 9. — С. 416.
- ¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 116. — Оп. 12. — Спр. 6721. — Арк. 37.
- ¹² ЦДАГО України. — Ф. 22. — Оп. 5. — Спр. 129. — Арк. 4.
- ¹³ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 6721. — Арк. 7.
- ¹⁴ Ряппо Я. Две системы просвещения (идеалистическая и материалистическая) // Путь просвещения. — 1922. — № 1. — С. 107—117.
- ¹⁵ Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования // Путь просвещения. — 1923. № 7—8. — С. 20—34.
- ¹⁶ Там само. — С. 22.
- ¹⁷ Ряппо Я. Школа рабочей молодежи в системе просвещения и ее значение в производстве // Там само. — 1923. — № 3. — С. XXII.
- ¹⁸ Первый Всеукраинский съезд по образованию рабочей молодежи, 4—10 марта 1923 года. Тезисы, резолюции и постановления. — Х., 1923. — С. 26—32.
- ¹⁹ Ряппо Я. Школа рабочей молодежи... С. XIV.
- ²⁰ Касьянов Г. Українська інтелігенція 20-х—30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992. — С. 108; Липинський В. Зазн. праця. — С. 35.
- ²¹ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 12. — Спр. 6721. — Арк. 7.
- ²² Єфремов С. Щоденники. 1923—1929. — К., 1997. — С. 40.
- ²³ ЦДАГО України. — Ф. 22. — Оп. 5. — Спр. 129. — Арк. 3.
- ²⁴ Єфремов С. Зазн. праця. — С. 504.
- ²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 22. — Оп. 5. — Спр. 129. — Арк. 3.
- ²⁶ Єфремов С. Зазн. праця. — С. 504.
- ²⁷ Єфремов С. Зазн. праця. — С. 503—505.
- ²⁸ Ряппо Я. Система подготовки работников просвещения на Украине // Коммунист. 1921. — 1 сентября.
- ²⁹ Система народного просвещения Украины. Сб. материалов, статей и докладов. Х., 1925. — С. 139—142.
- ³⁰ Ряппо Я. Новый этап в работе Наркомпроса УССР // Путь просвещения. — 1925. — № 1—2. — С. 1—10.
- ³¹ Ряппо Я. Новий етап в праці Нарком освіти // Радянська освіта. — 1925. — № 2. — С. 9.
- ³² Там само. — С. 9.
- ³³ Там само. — С. 9—10.
- ³⁴ Система народного просвещения Украины. Сб. материалов, статей и докладов. — Х., 1925. — С. 9—10.
- ³⁵ Пятый Всесоюзный съезд союза работников просвещения СССР. Стенографический отчет. — М., 1925. — С. 173.
- ³⁶ Ряппо Я. Система народної освіти на Україні. Соціальне виховання і професійна освіта й наука. — Х., 1926. — 16 с.; його ж. Яка шкільна система потрібна українському селу. — Х., 1927. 58 с.; його ж. Цілеві установки навчальних закладів в Україні. — Х., 1927. — 28 с.
- ³⁷ Єфремов С. Зазн. видання. — С. 593.
- ³⁸ Там само. — С. 605 — 606.
- ³⁹ ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 12 — Спр. 6721. — Арк. 7.
- ⁴⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6227. — Арк. 37.